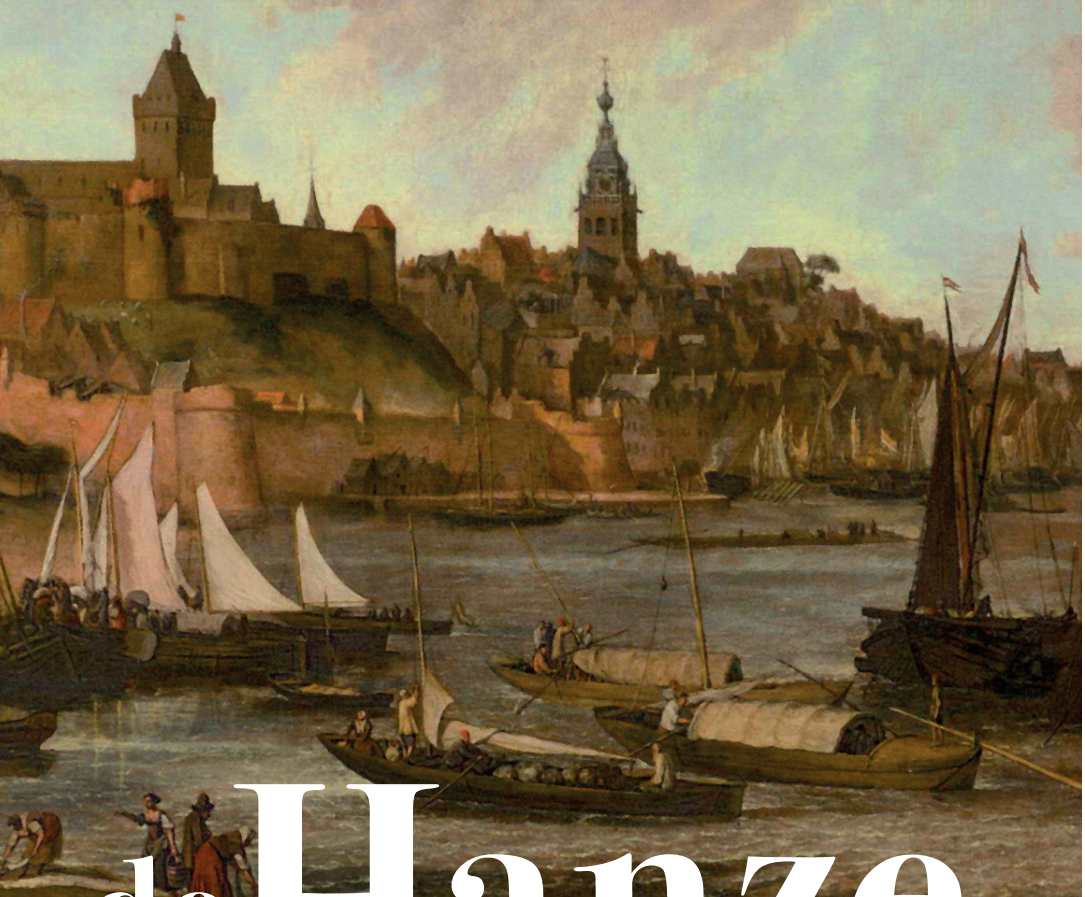

Arnout van Cruyningen

de Hanze

DE EERSTE EUROPESE HANDELSMACHT

DE HANZE

Arnout van Cruyningen

DE HANZE

De eerste Europese handelsmacht

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2019, Uitgeverij Omniboek

Omslagontwerp Lauwers-C vormgeving
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
ISBN 9789401915786
NUR 680

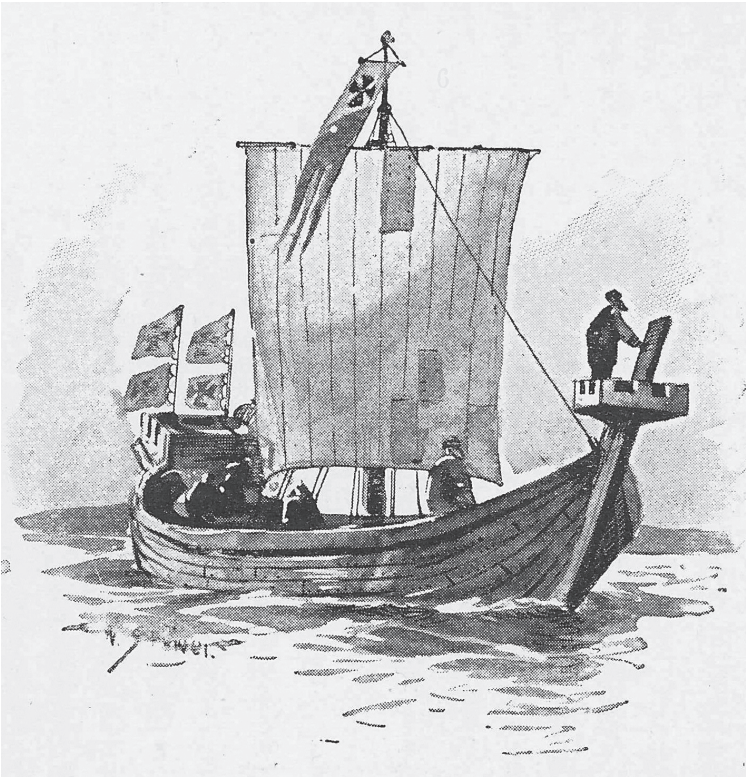
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgeverij Omniboek vindt het belangrijk om op verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Woord vooraf	7
1. Een flexibel netwerk	11
2. De Kontore	29
3. De Hanzedag	51
4. 'Hoofd van de Hanze': Lübeck	59
5. Syndicus van de Hanze	75
6. Kooplieden en koggen	83
7. Oorlogen en blokkades	93
8. De Victualiënbroeders	105
Hanzesteden	113
Begrippen	157
Chronologie van de Hanze	169
Literatuur	187
Musea	191

Hanzekogge uit Elbing. Tekening Willy Stöwer, circa 1900.

Woord vooraf

Wie de Hanze bestudeert, zal al gauw concluderen dat het hier gaat om een uniek historisch verschijnsel, om een belangengemeenschap die nauwelijks grijpbaar is. Om een netwerk dat zeker in de eerste eeuwen van zijn bestaan nauwelijks omljnd was, flexibel, praktisch en pragmatisch ingesteld, geen echte stedenbond, doorgaans zwak georganiseerd.

Op elke ondertitel van een boek over dit fenomeen valt wel iets af te dingen. Zo ook op 'De eerste Europese handelsmacht'. Het is in onze tijd voor menigeen verleidelijk om de Hanze te zien als een voorloper van de Europese Unie, maar die vergelijking gaat niet op en vertroebelt het zicht alleen maar. De Hanze was actief in een groot deel van Europa. Het was echter geen Europees, maar een 'Neder-Duits' verbond. Het uiterst positieve beeld van de Hanze, dat van de term een dankbaar marketinginstrument heeft gemaakt, dateert van later datum. Hooggestemde Europese idealen zijn sinds 1980 bij de 'Nieuwe Hanze' te vinden, en niet zozeer bij de historische Hanze. In een land als Denemarken heeft de herinnering aan de oude Hanze, die men daar vooral associeert met Duitse dominantie, steden tot nu toe bijvoorbeeld belet om toe te treden tot de Nieuwe Hanze.

Het 'Duitse' karakter heeft overigens meer dan eens aanleiding gegeven om de geschiedenis van de Hanze te instrumentalisieren, aan te wenden en om te vormen voor eigen doeleinden. Zo werd de Hanze – lange tijd een nogal verwaarloosd onderwerp in de geschiedschrijving – in het Duitse Keizerrijk onder Wilhelm II gebruikt om aan te tonen dat Duitsland in het verleden een sterke zeemacht was geweest en dus ook in de moderne tijd weer recht had op een geweldige marine. En later benadrukten de nationaalsocialisten dat de geschiedenis van de Hanze bewees dat het altijd al de taak van Duitsers was geweest om oostwaarts te trekken en primitievere landen te koloniseren.

Deze voorbeelden zouden ons voorgoed moeten afleren om van de Hanze iets te maken wat ze niet was. De Hanze laat zich niet in een simpele formule vangen; haar geschiedenis is daarvoor te veelkantig, en juist daarom zo interessant.

De opstellers van de 'Canon van Nederland' hebben de Hanze opgenomen als een van de vijftig 'vensters' op de geschiedenis van ons land. In overzichten van de Nederlandse geschiedenis wordt de Hanze altijd vermeld, maar doorgaans is de informatie over deze belangengemeenschap uiterst summier en beperkt tot het lidmaatschap van steden in de Nederlanden. De niet zo talrijke Nederlandse publicaties over de geschiedenis van de Hanze hebben vaak een regionaal karakter of zijn zelfs gericht op het Hanzeverleden van één bepaalde stad. Wetenschappelijke werken die vooral in het buitenland verschijnen, schrikken de algemeen geïnteresseerde lezer op het eerste gezicht misschien af door hun omvang, complexiteit en gedetailleerdheid. Dit boek wil die lezer ter wille zijn, door hem/haar een toegankelijke, beknopte inleiding tot de geschiedenis van de Hanze te bieden. Naast een korte uitleg over de 'organisatie' komen daarbij enkele bijzondere aspecten, zoals de strijd van de Hanze

met Hollanders, Denen en zeerovers, aan de orde. Biografische schetsen van kooplieden en bestuurders kunnen helpen om het verhaal van de Hanze te verlevendigen. Aan de hand van de ledenlijst van de Nieuwe Hanze worden de vele Europese steden opgesomd die in het verleden kort of lang met de Hanze verbonden waren. Voor naslag en als hulpmiddel dienen ook een begrippenlijst en een uitgebreid chronologisch overzicht. Dege-
nen die verder willen lezen over dit onderwerp krijgen tot slot enkele informatieve boektitels aangereikt.

I Een flexibel netwerk

Het is onmogelijk een datum te noemen waarop de Hanze zou zijn gesticht. Een oprichtingsoorkonde of stichtingsakte ontbreekt. Dit samenwerkingsverband van kooplieden ter facilitering van hun handel in den vreemde is geleidelijk ontstaan, mede om elkaar op gevaarlijke reizen overzee bescherming te bieden. De Hanze kan het best worden omschreven als een belangengemeenschap en koopliedennetwerk. De twee belangrijkste doelstellingen waren van zeer praktische aard. Ten eerste het behoud van voorrechten en een voordelige positie in het buitenland, en ten tweede de regulering van de handel om de transactiekosten voor de koopman zo laag mogelijk te houden.¹

In de negende eeuw werd met het woord *hansa* een gewapende schare aangeduid. Later verengde de betekenis tot ‘groep in den vreemde’, en ten slotte kreeg het de specifieke betekenis van een genootschap van kooplieden die handeldrijven met verre landen. Een groep kooplieden die gezamenlijk reisde, gingen men in West-Europa ‘hanze’ noemen.

---

¹ Omschrijving en doelstellingen ontleend aan H. Brand en E. Knol (red.), *Koggen, kooplieden en kantoren. De Hanze een praktisch netwerk* (Hilversum/Groningen 2010).

Als een van de kiemcellen van *de* Hanze kan het zogenoemde Artlenburger Privilege uit 1161 worden beschouwd. In de oudere literatuur werd dit stuk zelfs als de ‘geboorte van de Hanze’ gezien. In de ‘vlek’² Artlenburg in de Duitse deelstaat Nedersaksen beschouwen ze het nog steeds graag als zodanig. Hoewel hedendaagse historici benadrukken dat er geen geboortepapieren van de Hanze zijn aan te wijzen, is het Artlenburger Privilege zeker een belangrijk document. Hiermee maakte de machtige hertog Hendrik de Leeuw van Saksen en Beieren in de twaalfde eeuw een einde aan bloedige conflicten tussen Neder-Duitse kooplieden en handelaren uit het noordse eiland Gotland. Dit eiland had zich tussen 1120 en 1140 praktisch losgemaakt van het rijk van de Zweden en zich opengesteld voor buitenlandse kooplieden. Het ontwikkelde zich al snel tot centrale omslagplaats in het oostelijke Oostzeebekken. De stad Visby groeide uit tot een handelscentrum, waar zich vanaf de laatste twee decennia van de twaalfde eeuw Duitse kooplieden vestigden. Hendrik de Leeuw stond de Gotlandse kooplieden in zijn gebied op basis van wederkerigheid dezelfde rechten toe als handelaren uit met name de door de hertog bestuurde stad Lübeck, te weten het recht op bescherming, tolvrijheid en vrede. Hendriks oorkonde hield een erkenning in van het feit dat de Duitse kooplieden die zich in de *Gotlandische Genossenschaft*, het Gotlandse Genootschap, aaneen hadden gesloten, zich konden beroepen op gemeenschappelijke rechten. Onder het bewind van Hendrik de Leeuw werd het door brand verwoeste Lübeck weer opgebouwd

---

2 *Flecken*, historische benaming, vooral in Noord-Duitsland, voor een nederzetting met beperkte stadsrechten, een *Minderstadt*, meestal met een regionale functie. Hoewel de benaming geen juridische betekenis meer heeft, wordt die nog steeds door een aantal Duitse gemeenten gevoerd.

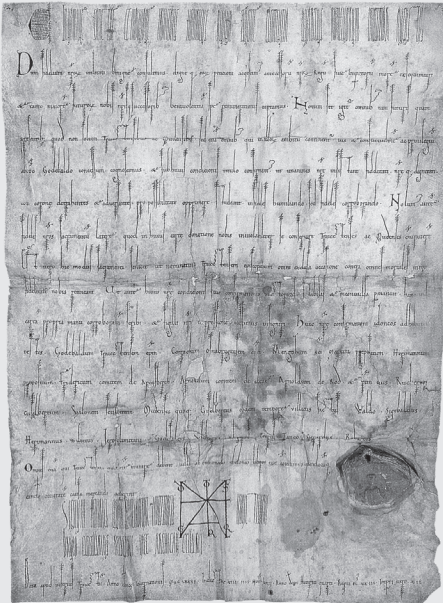
en begon dankzij de verlening van verscheidene privileges de opkomst van de stad als handelscentrum.

Van de dertiende eeuw tot het midden van de vijftiende eeuw domineerde de Hanze de uitwisseling van goederen tussen het noordoosten en het noordwesten van Europa. Deze handel voorzag in de behoefte van het westen aan grondstoffen en voedingsmiddelen uit het oosten, zoals huiden, was, graan, vis, hout en houtbewerkingsproducten als pek en teer. Omgekeerd brachten de Hanzekooplieden in het westen en het zuiden vervaardigde nijverheidsproducten, zoals lakense stoffen en wapens, naar het oosten.

Centrale omslagplaatsen van deze handel waren handelsnederzettingen in Novgorod (Noordwest-Rusland), Bergen (Noorwegen), Brugge (Vlaanderen) en Londen (Engeland). Deze steden waren zelf geen 'Hanzestad', maar gingen wel bijzondere overeenkomsten aan met de Hanze. Naast de vier grote vestigingen, die in een later stadium werden aangeduid als *Kontore*, telde de Hanze in Europa tal van kleinere handelsposten. De Hanzekooplieden deden zaken in het Kontor, waar bijvoorbeeld ook de kwaliteit van de handelswaar in de gaten werd gehouden. Controle was geen overbodige luxe, want er werd lang niet altijd eerlijk gehandeld door de kooplieden.

Steden

De behoefte aan samenwonen en samenwerken deed in de middeleeuwen steden ontstaan. Hun groei werd in de hand gewerkt door een sterke toename van de bevolking. Vorsten verleenden de steden al snel privileges in het besef

Oorkonde van 2 juni 1122 met de bevestiging door keizer Hendrik V van het door de Utrechtse bisschop Godebald aan Utrecht verleende stadsrecht (Utrechts Archief).

dat ze bondgenoten konden zijn tegen lagere edelen. Omdat een krachtig centraal gezag in de Nederlanden ontbrak, kregen steden hier een grotere betekenis en zelfstandigheid dan elders. Het stadsrecht erkende de vrijheid van de burgers. Utrecht kreeg stadsrecht in 1122, Amsterdam in 1306, en Rotterdam definitief in 1340, nadat eerdere rechten waren ingetrokken.

In het Duitse Rijk nam de bevolking sinds de elfde eeuw sterk toe en groeide het aantal steden vooral in de dertiende eeuw explosief. Burgers sloten zich aaneen in gilden, en in grote steden begonnen kooplieden het bestuur en de politieke macht geheel of gedeeltelijk over te nemen. Een van die steden was Keulen. Keulse kooplieden trokken vooral naar Engeland, waar ze handelsprivileges verwierven.

Geleidelijk ontwikkelde de Hanze zich tot een betrekkelijk los, weinig gestructureerd netwerk van steden en kooplieden, die met elkaar bepaalde afspraken maakten om de internationale handel te optimaliseren. Men probeerde onderlinge conflicten op te lossen en bedreigingen van buitenaf, zoals piraterij, het hoofd te bieden.

De Hanzesteden bevonden zich in een gebied dat zeven huidige Europese staten omvat, van de Nederlandse Zuiderzee in het westen tot aan Estland in het oosten en van het Zweedse Gotland in het noorden tot aan de lijn Keulen-Erfurt-Breslau in het zuiden. In de Nederlanden verbond de IJssel de Rijn met de Zuiderzee, waardoor enkele IJsselsteden dankzij hun gunstige ligging konden uitgroeien tot belangrijke handelssteden. Zo kende Deventer een van de grootste jaarmarkten in de Nederlanden, een geweldige ontmoetingsplaats voor handelaren uit diverse windstreken. Al voor de eerste officiële Hanzedag werden Deventer, Zwolle en Zutphen tot de Hanze gerekend. Een belangrijke rol in de Hanze speelde vanaf het begin ook Kampen, al gaf die stad daar veelal zeer eigengereid en onafhankelijk invulling aan. Later voegden zich ook andere steden in de Nederlanden bij de Hanze, waaronder Bolsward en Groningen. Hanzeatische kooplieden creëerden een economische invloedssfeer, die nog meer landen omvatte. In de zestiende eeuw reikte die van Portugal tot aan Rusland en van Scandinavië tot aan Italië. Over wie er nu precies 'lid' was – als we de term 'lidmaatschap' al kunnen gebruiken – bleef de Hanze zelf met opzet nogal vaag, net als over de eigen juridische status. Tot voor kort werd een lidmaatschap in de veertiende eeuw van Hollandse steden als Amsterdam en Den Briel stellig ontkend, maar inmiddels lijkt dat niet langer omstreden. Pas in de vijftiende eeuw scheidden de wegen van de Hanze en Hollandse

en Zeeuwse steden. De ontwikkeling tot een belangengemeenschap van steden vanaf de veertiende eeuw had te maken met het feit dat het keizerschap verzwakt raakte en stadsbesturen het ontstane machtsvacuüm opvulden. De 'Stedenhanze', waarvan de bronnen voor het eerst in 1358 melding maken, is overigens niet op te vatten als opvolger van de Hanze van kooplieden. Beide vormen van de Hanze bleven tot in de zeventiende eeuw naast elkaar voorkomen.

In haar hoogtijdagen was de Hanze bij machte om handelsblokkades tegen bepaalde koninkrijken en vorstendommen in te stellen. Bij uitzondering deinsde men zelfs niet terug voor oorlogvoering, waarbij het overigens vooral ging om economische belangen, niet om politieke doeleinden, al leek het daar soms wel op. In zulke gevallen riep de Hanze de steden op om bewapende schepen en soldaten te leveren.

In de dertiende en veertiende eeuw kwam de Hanze herhaalde malen in conflict met de Deense koningen, die sinds 1201 het gehele Oostzeegebied beheersten. De Denen maakten mede gebruik van het machtsvacuüm dat na de val van Hendrik de Leeuw was ontstaan. Ook Lübeck stond een tijd onder Deens bewind, wat de ontwikkeling van de stad en de handel overigens niet belemmerde. In 1225 maakte Lübeck zich echter los van de Deense koning Waldemar II. Ook enkele Noord-Duitse vorsten verzetten zich tegen Deense gebiedsaanspraken. Op 22 juli 1227 kwam het bij Bornhöved (Sleeswijk-Holstein) tot een beslissende veldslag tussen een coalitie van Noord-Duitse landsheren en steden, en het leger van koning Waldemar II. De Denen leden een verpletterende nederlaag, waardoor Waldemar zijn dominante positie in het Oostzeegebied moest opgeven. Het graafschap Holstein en de stad Lübeck gingen weer tot het 'Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie' behoren.

Het Heilige Roomse Rijk (der Duitse Natie)

‘Heilig Rooms (= Romeins) Rijk’ is de benaming voor het rijk dat in de tiende eeuw voortkwam uit het Oost-Frankische Rijk en dat tot 1806 zou bestaan. De naam geeft aan dat de heersers wilden aansluiten bij de traditie van het oude Romeinse Rijk en dit verbonden met aanspraken op overkoepelend gezag over de hele christenheid. De eerste heersers noemden het rijk nog niet ‘heilig’; het sprak voor hen vanzelf dat zij hun gezag aan God ontleenden en dat bescherming van de Kerk een uiterst belangrijke taak was. Aanvankelijk heette het rijk nog *Regnum Francorum* (‘Koninkrijk der Franken’). In de dertiende eeuw werd de benaming dan *Sacrum Imperium Romanum* (‘Heilig Romeins Rijk’). Daarmee werd zowel de voortzetting van het oude Rijk benadrukt als de universele machtsaanspraak van de christelijke keizer, vooral tegenover de paus. Pas in de late middeleeuwen, rond 1450, verscheen de toevoeging *Nationis Germanicae* (‘van de Duitse natie’). Van 1512 tot 1806 was de officiële naam *Heiliges Roemisches Reich deutscher Nation*.

Als eerste ‘keizer van het Heilige Roomse Rijk’ wordt Otto I beschouwd, die zich in 962 door de paus in Rome liet kronen. De laatste keizer van het Heilige Roomse Rijk, Frans II, legde de kroon in 1806 neer en was sinds 1804 keizer Frans I van Oostenrijk.

Het Rijk is nooit een nationale staat geweest of geworden, maar was een supranationale ‘koepel’ die vele gebieden onder zich verenigde. Hoewel de lokale machthebbers, leenmannen van de keizer (hun leenheer), zich steeds onafhankelijker gedroegen en op den duur tot zelfstandige vorsten

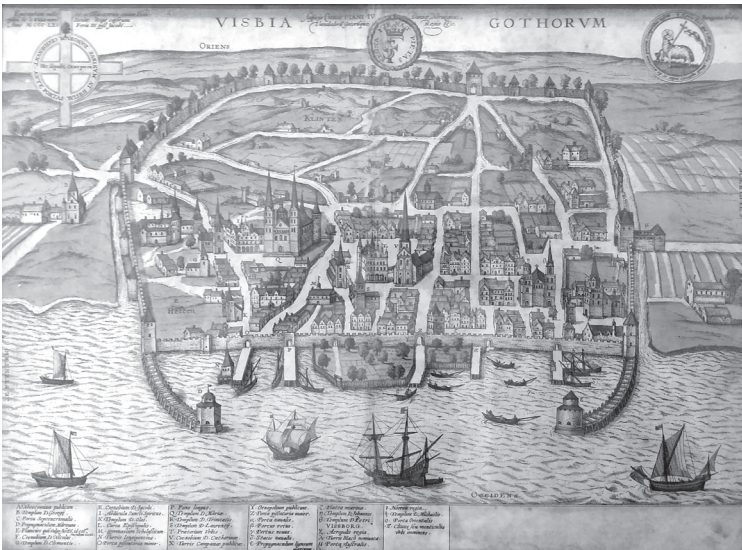
Afbeelding van keizerlijk ornaat en rijkskleinodiën, in *Klebeband* nr. 16 van de Fürstlich Waldecksche Hofbibliothek in Arolsen.

uitgroeiden, bleven zij de keizer erkennen als hoofd van het Rijk. Officieel werden de ‘Nederlandse’ vorsten tot en met Filips II door de keizer van het Heilige Roomse Rijk ‘beleend’ met hun graafschappen en hertogdommen. Sinds 925 behoorden onze streken tot het Rijk en formeel bleef de band bestaan tot de Vrede van Münster in 1648, die de internationale erkenning van de Verenigde Provinciën inhield. De keizers handhaafden hun Nederlandse aanspraken zelfs tot in de eerste helft van de achttiende eeuw. De Verenigde Nederlanden daarentegen verklaarden de banden al in 1608 opgeheven.

'Romeins-Duitse' koningen en keizers

De koning (*Rex francorum*, 'koning der Franken', later *Rex romanorum*, 'koning der Romeinen', Romeins koning, rooms-koning) werd verkozen door de groten van het rijk, later alleen door de belangrijkste, de 'keurvorsten'. Vervolgens werd hij op enig moment door de paus tot keizer gekroond. Niet alle koningen werden overigens daadwerkelijk keizer. Sommigen, zoals Willem II van Holland, beleefden hun keizerskroning nooit. Sinds 1508 noemde een nieuwgekozen koning zich 'verkozen Romeins keizer'. Van een kroning door de paus zagen de keizers (met uitzondering van Karel V) voortaan af. 'Romeins koning' (rooms-koning) werd de titel van de vermoedelijke troonopvolger. Sinds 1483 waren alle keizers van het Heilige Roomse Rijk (met uitzondering van Karel VII) telgen uit het huis Habsburg.

Een latere Deense koning, Waldemar IV, bijgenaamd 'Atterdag' (letterlijk: 'weer dag') overviel in 1361 het eiland Gotland, slachtte een boerenleger voor de muren van Visby af en dwong de stad een hoog losgeld te betalen. De Hanze, die zoals gezegd zeer actief was op Gotland en in het bijzonder in Visby, besloot tot tegenmaatregelen. In 1362 belegerde een vloot van de Hanze Helsingborg. De operatie, onder bevel van burgemeester Johann Wittenborg van Lübeck, mislukte volledig. Omdat Wittenborg te veel troepen aan land had gebracht, slaagde koning Waldemar erin een groot deel van de hanzeatische schepen te overmeesteren. Na de verpletterende nederlaag en het verlies van twaalf koggeschepen keerde de onfortuinlijke aanvoerder met

Visby aan het eind van de zestiende eeuw. Uit: G. Braunius, *Theatrum Urbium IV* (1598).

het restant van zijn strijdmacht terug naar Lübeck, waar hem de dood op het schavot wachtte.

In 1367 sloot een aantal Hanzesteden, waaronder ook 'Nederlandse', zich aaneen in de 'Keulse Confederatie' en besloot dit hanzeatische bondgenootschap tot een nieuwe aanval op koning Waldemar IV. Ook nu voerde een burgemeester van Lübeck de Hanzestrijdmacht aan: Bruno Warendorp. De belegering van Helsingborg verliep deze keer voorspoediger, al liep Warendorp verwondingen op waaraan hij uiteindelijk bezweek. De Deense koning zag zich bij de Vrede van Stralsund in 1370 gedwongen de triomf (en harde voorwaarden) van de Hanzesteden te aanvaarden. De Hanze leek oppermachtig. Ook na de Vrede van Stralsund zouden zich echter nog eeuwenlang conflicten met Denemarken voordoen. Voor een groot deel waren die te wijten aan maatregelen van de Deense koning Erik VII.

Negentiende-eeuwse voorstelling van 'de vernedering van Denemarken door de Duitse Hanzebond in Stralsund, 1370'. Illustratie in: *Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt*, achtste jaargang (Leipzig 1860).

Hij voerde in 1425 de zogeheten Sont-tol in. Alle schepen die door de Sont de Oostzee op wilden varen of die wilden verlaten, dienden tol te betalen.

Sinds het midden van de veertiende eeuw hadden de Hanzesteden geprobeerd tot een vastere organisatievorm te komen. Een nauwere aansluiting was niet alleen nodig om zich gezamenlijk teweer te kunnen stellen tegen machtsaanspraken van adellijke heersers, maar ook om het hoofd te bieden aan andere problemen. Zo had de Hanze te kampen met toenemende con-

currentie van Engelse, Italiaanse en Zuid-Duitse kooplieden, en van Hollandse vrachtaarders. Ook het voortgaande proces van staatsvorming in landen waarmee handel werd gedreven leverde moeilijkheden op. Deze externe factoren leidden ertoe dat de ‘steden van de Duitse Hanze’ (*stede van der dudesche hense*) zich op de eerste ‘dagvaart’ – de eerste Hanzedag in 1356 of 1358 – te Lübeck hechter aaneensloten.

Naast de grote handelsposten, de Kontore, vormden de dagvaarten, de Hanzedagen, sindsdien de enige twee permanente organen van de Hanze. De meeste Hanzedagen vonden in Lübeck plaats, maar het leiderschap van die stad werd nooit vanzelfsprekend. De andere steden verlengden in feite telkens het mandaat aan Lübeck om op grond van zijn prestige en bewezen kwaliteiten op te treden als hun woordvoerder en leider. Op de Hanzedag dienden afgevaardigden van de steden in gezamenlijk overleg alle belangrijke besluiten te nemen. De Hanze telde in de bloeiperiode ongeveer 75 ‘kernsteden’, die een rechtstreekse uitnodiging voor de Hanzedag ontvingen, en naar schatting 120 zogenoemde ‘bijsteden’, die door een kernstad (*Prinzpalstadt*) werden vertegenwoordigd. Mede door de hoge reiskosten schitterden veel steden door afwezigheid op de dagvaarten, die in de vijftiende eeuw hoogstens eens in de drie jaar plaatsvonden. Het hoogste aantal delegaties, 39, nam deel aan de Hanzedag in 1447. Een formele toelating was lange tijd niet bepalend voor de status als ‘Hanzestad’. Zo zijn de Nederlandse steden Deventer, Zutphen en Harderwijk nooit formeel opgenomen in de Hanze.

Met wie nu wel of niet bij de Hanze wilde (blijven) horen, werd uiterst soepel omgegaan. Aan de verkapte, vrijwillige uit-treding van een stad waren geen strafmaatregelen verbonden, en die stad kon zich later altijd weer aansluiten. De zwaarste

sanctie die de Hanze tegen steden of kooplieden kon toepassen was de ‘verhanzing’ – in feite het uitstoten uit de gemeenschap. Wie ‘verhanst’ was, mocht niet langer gebruikmaken van de privileges in het buitenland. Dit lot trof bijvoorbeeld ooit de steden Brunswijk, Bremen en Keulen. De verhanzing was van tijdelijke aard; een stad kon altijd weer worden opgenomen.

Handelswaar

In de hanzeatische handel ging het aanvankelijk vooral om bont en bijenwas die men uit het oosten betrok, en om laken en zout. De bijenwas was van belang voor de fabricage van kaarsen. Zout was onder andere nodig voor het zouten van boter en haring. Later kwamen daar tal van andere producten bij: koper en ijzer, vis, vooral haring uit de wateren bij het schiereiland Schonen, graan, hout, as, pek, teer, hars, wijn, vlas, linnen en bier. Bier werd voornamelijk gebrouwen in Bremen, Hamburg, Lübeck, Wismar, Rostock en Danzig. Het werd ook naar de Nederlanden geëxporteerd. Daarnaast werd gehandeld in peper en gember, maar de handel in specerijen was van ondergeschikt belang. De Nederlanden namen vooral graan, bont, koper, hout, bijenwas, ijzer, vlas, amber en wijn af. Kooplieden uit de Nederlanden beschikten in Novgorod over een eigen pakhuis. Uit Novgorod werd vlas, hennep, was en honing betrokken. Brugge fungeerde vanaf de veertiende eeuw als stapelplaats voor de Nederlanden. Hanzesteden mochten bepaalde goederen nergens anders verkopen dan in Brugge. Tegenover dit stapelrecht stond het handelsmonopolie van de hanzeaten op met name kwaliteitsproducten uit het Oostzeegebied en

Negentiende-eeuwse prent, gebaseerd op een voorstelling van Willem Beukelszoon in een gebrandschilderd raam van de hervormde kerk te Biervliet. Beukelszoon zit op een omgekeerde mand, een haring in de ene hand, een mes in de andere. Als overlijdensdatum wordt 1397 vermeld. Die datering lijkt al niet te kloppen. Beukelszoon werd in 1312 vermeld als schepen en dus lijkt het aannemelijker dat hij voor 1350 zal zijn overleden. Lithografie Hilmar Johannes Backer, 1821 (Rijksmuseum, Amsterdam).

ook het exclusieve recht om het hoogwaardige Vlaamse laken te verhandelen in Noord-Europa.

In de Nederlanden konden enkele steden zich door hun gunstige ligging aan de IJssel en aan de oostkust van de Zuiderzee tot florierende handelscentra ontwikkelen. De rivier de IJssel vormde een belangrijke verbinding tussen het noorden en het zuiden. Voor de oostelijke Nederlanden

was de invoer van graan uit Pruisen absoluut noodzakelijk. Daarnaast importeerde men uit het Oostzeegebied hout, haring, stokvis, traan, bont, huiden en vellen, talk, as, hars pek en teer. Naar de Oostzeelanden werden geëxporteerd: zout, laken, wijn, verfstoffen, spijsolie, rozijnen, vijgen en specerijen.³

Een belangrijke techniek om haring langer houdbaar te maken, deed zijn intrede in de veertiende eeuw: het zogenaamde kaken, waarbij een groot deel van de ingewanden en de kieuwen worden weggesneden. Vervolgens wordt de vis in pekels bewaard. Uitvinder van het haringkaken zou ene Willem Beukelszoon uit Biervliet zijn geweest. Volgens de overlevering was hij een eenvoudige visser. Er heeft destijds wel een Willem Beukelszoon bestaan, maar die was schepen (wethouder) van Biervliet en dus minder eenvoudig dan verondersteld. Of hij werkelijk een grote rol heeft gespeeld bij het 'uitvinden' van deze techniek is de vraag en het is waarschijnlijker dat de techniek op verschillende plaatsen en door diverse personen is ontwikkeld. Hoe het ook zij, en of hij nu meer met legendevorming dan met historische werkelijkheid van doen heeft, wordt Willem Beukelszoon traditioneel een eervolle vermelding in de vaderlandse geschiedenis gegund.

---

³ Opsomming handelsgoederen ontleend aan P. Krug, 'De Hanze. Bloei en ondergang van een handelsverbond', in *Neerlandia*, Jaargang 84 (1980), nummer 4, p. 109-120.

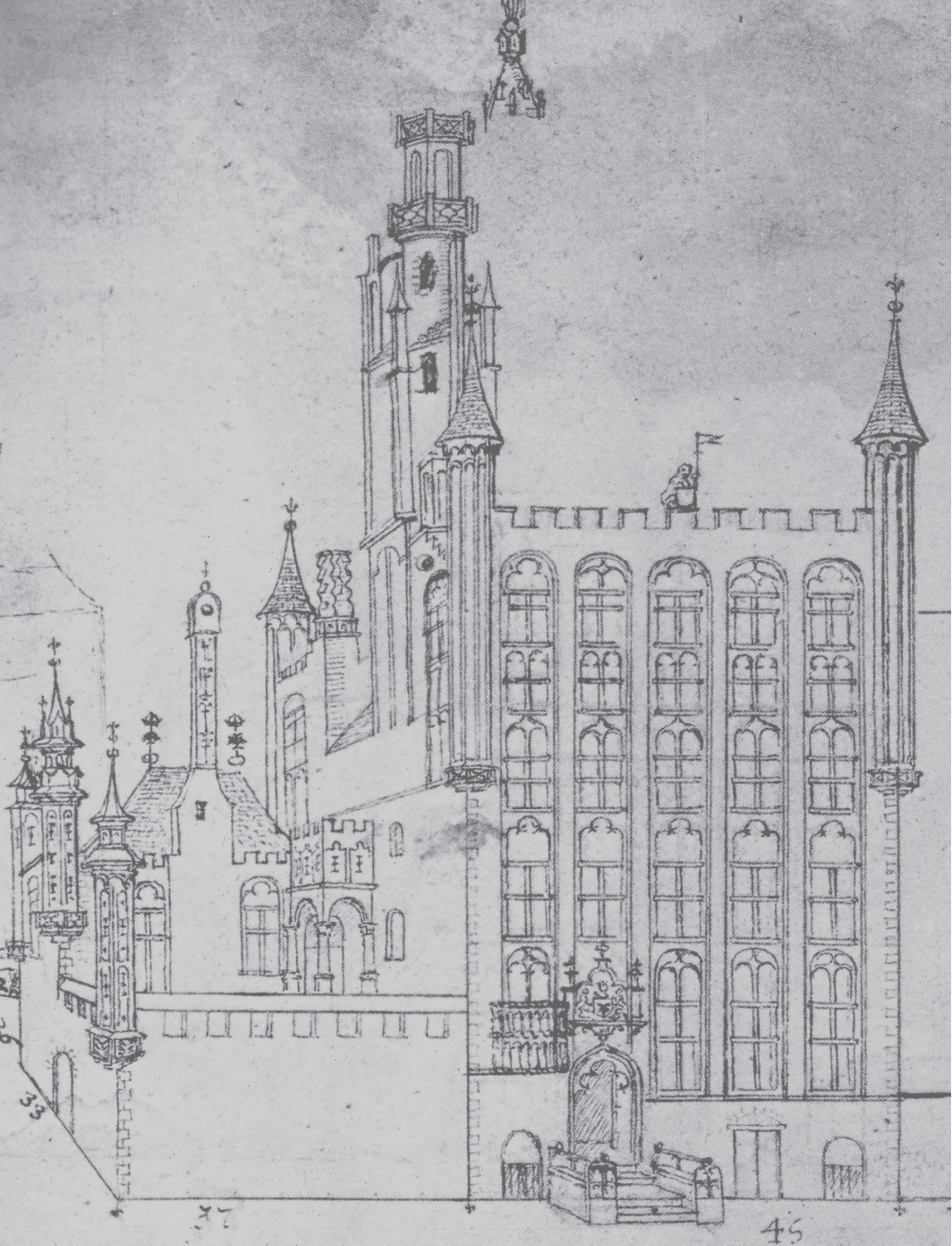
Gezicht op de stad Lübeck. Houtsnede van Elias Diebel, 1552.

Aan de flexibiliteit die de gemeenschap kenmerkte waren uiteraard niet alleen voordelen verbonden. Die vormde ook een zwakte en zorgde ervoor dat de Hanze zelden of nooit als een gesloten geheel optrad. In perioden van crisis werden de organisatorische teugels echter tijdelijk aangetrokken om de problemen het hoofd te kunnen bieden, waarbij steeds wisselende coalities van steden de harde kern vormden. Pas halverwege de vijftiende eeuw werd de organisatie strakker, regionaal ingedeeld, en kwamen er ook 'ledenlijsten'.

Hoewel de handel in de zestiende en vroege zeventiende eeuw nog enorme groei vertoonde, nam de invloed van de Hanze door de genoemde ontwikkelingen geleidelijk af. In de opkomende nationale en territoriale economieën bleek steeds minder ruimte voor een bovenregionale handelsgemeenschap zoals die van Hanzekooplieden en Hanzesteden. In een poging de positie van de Hanze te verbeteren werd in het midden van de

zestiende eeuw Heinrich Sudermann aangesteld als 'syndicus', de eerste vaste bestuurder. Ondanks zijn inspanningen en die van zijn opvolger bleken de ontwikkelingen niet tegen te houden, en bovendien speelde de egoïstische houding van kooplieden en steden de syndici parten. De Dertigjarige Oorlog (1618-1648) vormde de genadeslag voor de Hanze. Weliswaar hield de vermelding van de Hanze in het vredesverdrag van Osnabrück (1648) een late staatsrechtelijke erkenning in, maar aan een geordend handelsverkeer viel niet meer te denken. Wat achteraf de laatste Hanzedag bleek te zijn, vond plaats in 1669 te Lübeck. Maar zoals er geen officiële oprichtingsdatum valt aan te wijzen, zo werd de Hanze evenmin officieel 'opgeheven'.

37

45

10/10/10 22

24

DE EERSTE EUROPESE HANDELSMACHT

In 1161 stichtten Duitse koopmansgildes de voorloper van de Hanze, gericht op de handel met de gebieden rond de Oostzee. Het bleef een officieus verbond, zonder statuten, oprichtingsdatum of bestuur. Vrije handel was hun doel, naast het minimaliseren van tol en belastingen. De Hanze breidde zich steeds verder uit en ook de Noordzeekust en de steden aan de grote rivieren werden onderdeel van een grotere Europese gemeenschap. In de hoogtij waren meer dan 200 steden aangesloten, van Bolsward tot Brugge en van Nijmegen tot Novgorod.

De Vlamingen hadden ook in de twaalfde eeuw al een Hanze van steden en gildes, gericht op Frankrijk en Engeland, en hadden met Gent, Brugge en later Antwerpen bruggenhoofden voor de internationale handel. In dit boek zoomt Arnout van Cruyningen in op de invloed van de Lage Landen in de Hanze en op de rol van de Hollanders, die in de zeventiende eeuw de handelsmacht ten slotte de economische genadeslag toebrachten.

In de afgelopen jaren is de belangstelling voor de Hanze alleen maar toegenomen, met nieuwe Hanzedagen, vieringen en zelfs een Hanzefietsroute. Dit prachtig geïllustreerde boek, met afbeeldingen, kaarten en kaders is een must voor iedereen die meer wil weten over dit unieke historische stedenverbond.

ARNOU VAN CRUYNINGEN is historicus, vertaler en auteur. Hij studeerde geschiedenis in Nijmegen en heeft tal van boeken op zijn naam staan, onder meer over het Huis Oranje-Nassau. Eerder verschenen van hem *De Opstand 1568-1648*, *De Tachtigjarige Oorlog* en *Stadhouders in de Nederlanden*.

www.omniboek.nl

Uitgeverij Omniboek

